

MUSIQA DARSLARIDA O'ZBEK XALQ MUSIQA JANRLARIDAN FOYDALANISH

Raximov Ravshan Naimovich

*Buxoro davlat pedagogika instituti "Musika va tasviriy san'at"
kafedrası dotsenti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada yurtimizda musiqa madaniyati ta'limi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar mazmun-mohiyati, umumta'lim maktablarida musiqa ta'lim- tarbiyasini takomillashtirish, zamonaviy darslarni tashkil etishning pedagogic shart-sharoitlari, musiqa madaniyati o'qituvchisiga qo'yiladigan talablar, kasbiy kompetenligi, metod, usul va vositalari, hamda sharq mutafakkirlarining shaxs tarbiyasida musikaning o'rni va ahamiyati haqidagi qarashlari xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: pedagogika, psixologiya, musiqa, estetika, mutafakkir, tarbiya, madaniyat, obiliyat, ovoz, diqqat-e'tibor, ijodkorlik, hisuyg'u, did, san'at, donishmand, qalb, xuq va odob, mehr-oqibat, sabr-toqat

Musiqa tarbiyasi, nafosat tarbiyasining asosiy va murakkab qirralaridan biri bo'lib, atrofdagi go'zal narsalarni to'g'ri idrok etishga va qadrlashga o'rgatadi. Musika insonni hissiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lib, o'quvchilarni nafosat olamiga olib kirishga g'oyaviy-axloqiy tarbiyalashning muhim vositasidir. Milliy madaniyatimiz bobokaloni Abu-Nosir al-Forobiy "Bu fan tanning sog'ligi uchun foydalidir" degan edi.

Bobomiz Shayx Sa'diy aytgan edi: "Musika odam ruhining yo'ldoshidir". Musika insonga tez ta'sir etuvchi emotsional hissiyotini faol rivojlantiruvchi vositadir. Inson musiqa bilan ona allasi orqali tanishib, umrbod musqadan zavq topadi va madad oladi. Musika inson ruhiyatining ajralmas qismi bo'lib hisoblanadi. Musiqadan turli ozuqa olish uchun inson yuksak madaniyatli, sof qalb egasi, go'zallikni his eta oladigan, o'z kasbiga, ona vataniga mehr qo'ygan bo'lishi kerak. Shu bois o'quvchilarda inson manaviyatining tarkibiy qismi musiqa madaniyatini tarbiyalash, musiqa tarbiyasining bosh

maqsadi bo'lib turadi. Shu bois yosh avlodni ma'nan yetuk, go'zal xulq sohibi, milliy musiqamizni qadriyatlarimizni asrab avaylovchi, va davomchisi etib tarbiyalash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 17.11.2017 yildagi pq- 3391- sonli "Ozbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora- tadbirlari" to'g'risidagi qarorilar qabul qilindi.

Yosh avlodni kamolot sari yetaklashda tarbiyaning ko'plab omillari qatori musiqa tarbiyasi alohida o'rin tutadi. Musiqa tarbiyasi nafosat tarbiyasining asosiy va murakkab qirralaridan biri bo'lib, insonni atrofdagi go'zal narsalrni to'g'ri idrok etishga va qadrlashga o'rgatadi. Musiqa- inson ruhiyatiga kuchli ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lib, uni nafosat olamiga olib kiradi. Musiqa insonni yuksak did bilan qurollantiradi va unga ma'naviy ozuqa beradi.

O'zbek xalqining o'z ildizlari qadim-qadim zamonlarga borib taqaladigan musiqa merosi bizning hozirgi kunlarimizda ham yangramokda. U o'zining xalq ijodi (ya'ni, folklor) hamda kuy tuzilishi jihatidan rivojlangan ashula va cholg'u asarlari – dostonlar va maqom musiqasini birlashtiradi. Qahramonlik hamda qahramonona – lirik mazmundagi epik asarlar–dostonlar ham muhim o'rin egallaydi. O'zbek cholg'u asboblari hamda musiqa amaliyoti va ijrochiligi uslublari bilan bog'liq bo'lgan cholg'u musiqa janrdari ham g'oyat rang-barangligi va boyligi bilan xarakterlanadi.

O'zbek musiqa folklori xar qanday xalq ijodi kabi mehatkashlarning orzu-umidlari, ularning turmushi va axloqi, sotsial va milliy ozodlik uchun kurashning ifodasi sifatida gavdalanadi. O'zbek xalq musiqasining mavzu jihatdan serqirraligi, janrlarga boyligi va hayotda tutgan o'rnining xilma-xilligi ham ana shu bilan bog'liqdir.

O'zbek qo'shiq-ashulalari va cholg'u musiqasi janrlari o'z funktsiyasi va turmushda tutgan o'rniga muvofiq ikki guruhni tashkil etadi.

Birinchisi – ma'lum vaqt yoki ma'lum muddat sharoitidagina ijro etiladigan ashulalar va cholg'u kuylari. Bular: oilaviy marosim qo'shiqlari, mehnat qo'shiqlari. Allalar hamda har xil tantana, tomosha kabi marosimlarda ijro etiladigan cholg'u kuylaridir.

Ikkinchisi –istalgan vaqtda va har qanday sharoitda ijro etiladigan ashula-qo‘ shiq va cholg‘u kuylari. Ularga: lapar, yalla, ashula, qo‘ shiq. cholg‘u kuylari, cho‘ lama va dostonchilik kuylari kiradi.

Har bir guruh o‘ziga xos xarakterli belgilarga ega. Masalan: ijro etilishi ma’lum vaqt yoki sharoitni taqozo qiladigan birinchi guruh ashula-qo‘shiq, janrlarining mavzui muayyan marosim yoki boshqa vaziyat bilan bog‘liq bo‘lib, undan deyarli chetlashmasligi bilan ajralib turadi. Ba’zan uchrab turadigan bosh mavzudan chetlashishlar lirik o‘ychanlik va umumlashtirilgan nasihatgo‘yliklar doyrasida buladi.

Bulardan “yor-yor” qo‘shiqlari xalq orasida qadimdan mavjud bo‘lib, ularning namunalari Muzayyana Alaviyaning “O‘zbek xalq marosimi qo‘shiqlari” kitobida ham anchagina yoritilgan.

“Yor-yor”larning mavzu doyrasi juda keng bo‘lib, unda goh hazil, goh quvnoq, goh yengil yumor, goh achchiq hajviy ohanglar uchraydi. Bu narsa turmushga chiqmagan qizning, o‘tkazilayotgan to‘yning va nihoyat uylanayotgan yigitning axloqiy xislatlari, jamiyatda tutgan mavqei, insoniy fazilatlari kabi ko‘pgina jihatlari bilan shartlangan. Qolaversa, “yor-yor”larda qaysi ohangning ustunlik qilishi uning ijrochilari bilan kam bog‘liqdir. Masalan, qizni kuyovnikiga olib kelishda “yor-yor” qo‘shig‘ining erkin bandlari kayvoni xotin yoki qizning qarindoshi tomonidan aytilsa, u holda kelinning yaxshi fazilatlari, xulq-atvoridagi

go‘zal jihatlari, uning kamoloti madh, etiladi. “Yor-yor” kelinning dugonalari tomonidan ijro etilsa, qo‘shiqqa qizning dard-alamlari, ota-onadan, tug‘ilib o‘sgan xonadonidan ayro tushishi, zo‘rluk bilan turmushga uzatilishi, sevganiga yetolmaganligi haqidagi mungli ohanglar ustunlik qilishi mumkin. Xullaski, yor-yorda qanday ohang, qanday ohangning ustunlik qilishi asosida juda ko‘p sabablar yotadi.

Keyinchalik jiddiy izlanish va kuzatishimiz tufayli mazkur turlarning miqdori yo ko‘payishi, yo qisqarishi mumkinki, bu narsani kelajak ko‘rsatadi. Umumiy tarzda aytganda, barcha turdagi “yor-yor”larning ohangi asosida muayyan metroritmik tartibga solgan tor diapazonli kuylar uyg‘unligi yotadi. Ularning har biri o‘zining kuy tuzilish

tartibi, ohang xarakteri, ritmi, ijro uslubi, shevasi va emotsional ta'sirchanligi bilan farq kiladi.

Mehnat qo'shiqlari faqat mehnat jarayonida: qo'sh haydashda, hosil ko'tarishda, paxta terimida, charx yigirishda, ov qilish vaqtida, meva terishda va boshqa vaqtlarda aytiladi. Bu qo'shiqlarda inson kechinmalari, mehnat, ish turi, tabiat hodisalariga qiyos etilib ifodalangan.

Allalar-onalar, buvilar, opalar, xotin-qizlar tomonidan bola uxlatish paytlarida aytiladi. Allalarning boshqa qo'shiqlardan farqi shuki, u qachon bo'lmasin, go'daklar bor xonadonda aytilaveradi.

Laparlar esa boshqa qo'shiqlardan voqeabandligi, raqibbop kuyga ega bo'lishi hamda dialog shaklida ikki qo'shiqchi tomonidan ijro etilishi bilan ajralib turadi. Laparlarning matnlari asosan ishq-muhabbat, hazil, ro'zg'ordagi totuvsizlik, ota-onalarning farzandlari bilan munosabatlari ba'zan yengil, ba'zan achchiq kulgi asosida tashkil topgan bo'ladi. Lapar qo'shiq sifatida asosan kichik diapazonli, shakl tuzilishi jihatidan ikki qismli tuzilishga ega.

Laparlarning musiqiy poetik asoslarining ko'pgina belgilari qo'shiq uchun ham (garchand qo'shiq naqarotli bo'lsa ham) bir xildir.

Termalar-dostonchi shoir, jirov, baxshi, sozanda tomonidan to'y-hashamlarda, sayr-sayohat, sayillarda, umuman ko'pchilik aytilgan joylarda ijro etilgan, turli mavzudagi she'riy parchalardan iborat. Odatda, doston ijrosidan oldin to'plangan xalqning diqqat-e'tiborini tortish, aytuvchi va tinglovchida kayfiyat tug'dirish uchun terma aytiladi. Termalar mavzu jihatidan xilma-xildir. Lekin ularning aksariyatini dunyoning achchiq-chuchugi, baland-pasti, yaxshi-yomoni haqida kuylab mardlikka, adolatga, to'g'rilikka chaqirish ohangidagi didaktik xarakterdagi qo'shiqlar tashkil etadi. Termalar o'z kuyining ma'lum darajada rechitativligi, tor diapazoni va ixcham shakli bilan ajralib turadi.

Qo'shiq – janr sifatida nisbatan kichik diapazonli kuydan tashkil topgan barmok vaznidagi mustaqil to'rtliklardan iborat. Ayni vaqtda, har bir she'riy misraga tugal melodik tuzilma moslashtirilgan bo'ladi.

Qo‘shiq juda keng tarqalgan janrlardan biri bo‘lib, o‘z mazmunining xilma-xilligi, ko‘p qirraligi bilan alohida ajralib turadi. Qo‘shiq kuylari uchun ritmning ravonligi va aniqligi xarakterlidir.

Qo‘shiqda har bir misradan so‘ng yoki har bir banddan, yoxud uning yarmidan keyin takrorlanib keladigan naqarotlar xarakterlidir. Qo‘shiqqa xos musiqali poetik xususiyatlarning ko‘pgina belgilari lapar uchun ham xosdir.

Yalla-o‘zbek musiqa janrida alohida o‘rin egallaydi. Odatda, yalla qo‘shiq va raqs jo‘rligida ijro etilib, u ikki xil bo‘ladi.

Birinchisining kuyi nisbatan tor diapazonli bo‘lib, she’rdagi har bir band va uning o‘yinlari yakkaxon yallachi, naqarot esa har bir guruh sozanda yoki ashulachilar jo‘rligida aytiladi.

Ikkinchisining kuyi keng diapazonli bo‘lib, band naqarot bilan boshlanib, naqarot bilan tugallanadi.

Ashula o‘z kuyining cho‘ziqligi hamda rivojlanishda diapazonning kengligi, ritmining sezilarli darajada sinkopaligi bilan ajralib turadi. Odatda, ashula kuyi she’riy matnning sog‘inch, alam va hasratni ifodalovchi ishqiy-lirik mazmuniga qarab yaratiladi.

Ashulaning rivojlangan namunalari esa og‘zaki an‘anadagi professional musiqaga mansub. Bunga ashula janrining yana bir boshqa turi-katta ashula yoki patnis – patnusaki ashula ham deb yuritiladi.

Katta ashula o‘z ko‘yining xarakteri, diapazonining kengligi – uch oktavaga yaqinligiga ko‘ra farqlanadigan asosiy melodik tuzilmalardir.

Donishmand xalqimiz azal-azaldan kuy va qo‘shiqni bola qalbiga tez yo‘topa olishi, uning ruhiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi, yaxshi xulq va odob, mehr-oqibat, sabr-toqat, kattalarga hurmat fazilatlarini musiqa orqali tarkib topishini anglab yetgan. Oilada farzandini qo‘shiq aytishga, soz chalishga o‘rgatish ota-ona orzusi hisoblangan. Bola musiqa bilan ona allasi orqali tanishib, musiqadan umrbod ozuqa oladi.

Xulosa qilib aytganda talim sohasida olib borilayotgan islohotlar, yangicha ijodiy yondashuvlar bo‘lajak musiqa o‘qituvchilariga kasbiy faoliyatlarini puxta o‘rganishlari, o‘sib kelayotgan yosh avlodni yuksak ma’naviyatli, go‘zal xulq- aatvorli, yetuk

madaniyatli, buyuk qadriyatlarimizni qadrllovchi , teran mazmunli fikrlovchi, bilimli va albatta har tomonlama komil inson bo‘lib ulg‘ayadi.

Adabiyotlar:

- 1.H. Nurmatov, N. Yo‘ldosheva “O‘zbek xalq musiqa ijodi” O‘quv qo‘llanma Toshkent-2007
2. T. Mirzayev, O. Safarov, D.O‘rayeva “O‘zbek xalq og‘zaki ijodi” O‘quv qo‘llanma
3. Naimovich, Rakhimov Ravshan, and Abdullayeva Shahnozabonu Adizovna. "Culture the Role and Importance of the Kashgar Rhubarb Instrument in Music Lessons." Czech Journal of Multidisciplinary Innovations 16 (2023): 1-3.
4. Naimovich, Raximov Ravshan, and Akramova Maftunabonu Kurbonovna. "SHAXS TARBIYASIDA MUSIQANING AHAMIYATI." Ustozlar uchun 58.3 (2024): 61-65.
5. Naimovich, Raximov Ravshan. "MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA MILLIY CHOLG ‘ULARDAN FOYDALANISH." Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi 4.3 (2024): 7-11.
6. Naimovich, R. R. "Methods of using interactive methods in preschool educational organizations, conducting music classes." Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching 10 (2022): 29-32.
7. Rakhimov, Ravshan Naimovich. "Ways to Develop Music Perception Skills." Innovative Science in Modern Research (2023): 125-128.
8. Rakhimov, R. N. "THE IMPORTANCE OF FOLK SONGS IN YOUTH EDUCATION." Web of Teachers: Inderscience Research 2.2 (2024): 45-48.
9. Рахимов, Равшан Наимович. "РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ МУЗЫКИ В СОЗРЕВАНИИ ЛИЧНОСТИ." Proceedings of Scientific Conference on Multidisciplinary Studies. Vol. 3. No. 2. 2024.
10. Rakhimov, R. N., and O. Sh Sharipov. "THE ROLE OF MUSIC ART IN THE FORMATION OF A HIGHLY SPIRITUAL PERSONALITY IN YOUTH." International Conference on Multidisciplinary Sciences and Educational Practices. 2024.